

Sogneforstanderskab – sogneforstander – sogneråd – sognerådsformand

Sammenskrivning fra forskellige internetsider om emnet.
Af Leif Christensen, 9. juli 2010.

Ved Kgl. anordning af 13. august 1841, som trådte i kraft den 1. januar 1842, indførtes loven om oprettelse af sogneforstanderskaber.

De skulle bestå af præsten, den eller de lodsejere, der havde 32 td. hartkorn, samt af 4-9 mand, der blev udvalgt af de øvrige efter de dagældende regler.

Købstæderne havde allerede fået deres lokale administration reguleret gennem Anordning angående Købstædernes Økonomiske Styrelse af 24. oktober 1837.

Anordningen gav dem adgang til at bestyre deres økonomiske anliggender ved valgte repræsentanter, dog under medvirken af kongeligt beskikkede embedsmænd og under tilbørligt hensyn til statens almindelige interesser.

Et jysk sogneråd
Maleri af Hans Smidth, 1890'erne, Den Hirschsprungske samling.

Perioden før 1842

Fæstebønderne havde ikke nogen selvstændig politisk repræsentation, men var underlagt deres herremands myndighed. De største af godserne – grevskaberne og baronierne – dannede ligefrem selvstændige amter. I de enkelte landsbyer var der dog en vis form for selvforvaltning.

På bystævnet samledes landsbyens gårdmænd under oldermandens ledelse og med husmændene i periferien og traf beslutning om dyrkning af markerne og ro og orden, men der var ikke tale om nogen form for lokaladministration.

I 1700-tallet kunne det dog ske, at en bonde blev udpeget til at udføre lokale forvaltningsopgaver. Man kunne blive valgt til enten at medvirke ved soldaterudskrivningen som lægdsmand eller bistå det begrænsede fattigvæsen som fattigforstander. Eller man kunne blive udpeget til at kontrollere og bistå med arbejdet med sognevejene.

Visse politiopgaver kunne kun løses, ved at retsbetjenten havde en fast mand ude i de lokale sogne. Han skulle dels rapportere til ham, dels hjælpe med transport af tiggere og kriminelle.

Med tiden blev det almindeligt, at disse forskellige opgaver blev samlet hos én person, som blev kaldt en sognefoged. Han var ikke lokalsamfundets repræsentant, men det yderste led af embedshierarkiet. Han fik offentlig beskikkelse, som det hed, og fik visse økonomiske fordele for sin ulejlighed.

Lokaladministrationen på landet hvilede før 1842 på en lov om statsadministrationen af 1803 i et strengt hierarki med enevældskongen som den formelle - og reelle - topfigur. Kongen måtte dog i praksis overlade den daglige administration til centraladministrationen og lokale embedsmænd, som på hans vegne varetog den lokale statslige administration.

Kongeriget var administrativt inddelt i amter med hver sin amtmand, der over for kongen havde det øverste administrative ansvar. Amterne var underinddelt i herreder, med hver deres herredsfoged, der under ansvar overfor amtmanden varetog såvel retshåndhævende som administrative opgaver på herredsniveau.

De mindste administrative enheder var sognene, der fra slutningen af 1700-årene fik hver deres sognefoged, som således var det yderste led i det statslige administrative hierarki. Sognefogeden varetog visse politi- og kontrolmæssige opgaver i det enkelte sogn.

Ved siden af det statslige administrationshierarki stod sognepræsten som en central lokal administrativ figur, væsentligst fordi han var sognets bedst uddannede og derfor den mest læse- og skrivekyndige.

Sognefogederne besad ofte ikke disse færdigheder i tilstrækkeligt omfang til at kunne modtage og formidle nye bestemmelser samt foretage skriftlige indberetninger til herredsfoged, amtmand eller centraladministration.

Præsten var tillige den centrale figur i fattig- og skolevæsenet.

Med udstedelsen af fattigreglementet af 5. juli 1803 blev der i hvert fattigdistrikt (typisk svarende til et pastorat eller større sogn) nedsat en fattigkommission med præsten som formand og sekretær.

Med udstedelsen af anordningen af 29. juli 1814 om almueskolevæsenet på landet nedsattes tillige en skolekommission for hvert skoledistrikt også med præsten som formand og sekretær.

Til at bistå præsten i det praktiske tilsyn skulle der udpeges en række fattig- og skoleforstandere blandt sognets "bedste og hæderligste" bønder.

I tidens løb fik sognepræsten dertil pålagt en lang række andre administrative opgaver, fx. føring af til- og afgangslister, påtegning i skudsmålssøger, tilsyn med og varetagelsen af visse opgaver indenfor sundhedsvæsenet mv. Mængden af lokaladministrative opgaver udgjorde følgelig en stadig stigende del af præstens arbejde. Der var derfor konkret og reelt behov for en reorganisering af lokaladministrationen på landet.

Perioden efter 1842

Loven af 1841 var en stor udvidelse og forandring, idet sogneforstanderskaber nu, foruden fattigvæsenet, skulle tage sig af de eksisterende skoler sammen med skolekommissionen, der var nedsat i henhold til skole-loven af 1814, vejevæsenet og flere andre ting, bl.a. folketællinger og opgaver, som der fra højeste sted kunne pålægges dem. Det vigtigste var dog, at der nu blev faste regler for påligning af skatter, eller bidrag, som det med et pænt ord blev kaldt. Ligeledes førte det med sig, at der nu skulle være et slags valg af de beboere, som sogneforstanderskabet skulle bestå af. Dette var dog nok mere illusorisk, idet det stadig var præsten og de højst beskattede, der skulle vælges. Det var dog sådan, at de valgte mænd bestræbte sig for, efter tidens forhold, at dele sol og vind lige. Fattigforsørgelsen kom ind i fastere rammer, og fattighuse begyndte at blive indrettede.

Selve anordningen af 13. august 1841 ang. landkommunevæsenet lød i uddrag således:

I den overbevisning, at en fri og velordnet kommuneforfatning ikke alene giver borgerne en forøget betryggelse for en pålidelig og hensigtsmæssig bestyrelse af de anliggender, der vedkommer det samfund, hvortil de nærmest hører, men at den og må have en gavnlig indflydelse på at nære iver og rigtig sans for det almindelige vel, har kongen lige fra sin tronbestigelse ladet det være sig magtpåliggende at fuldende den ordning af kommunalforholdene i Danmark, som af hans forevige forgænger dels allerede var begyndt, dels forberedt. Kongen har derfor ladet de sidstforsamlede danske provinsialstænder forelægge udkast til en anordning ang. landkommunevæsenet, og, efter at have taget de af provinsialstænderne afgivne betænkninger over bemeldte udkast i nøjere overvejelse, byder og befaler kongen som følger:

1) På landet skulle herefter beboernes kommunale anliggender, dog under vedligeholdelse af de nuværende særskilte direktioner for skolevæsenet, bestyres af et amtsråd i hvert amt og af et sogneforstanderskab i ethvert sognedistrikt.

2) Sogneforstanderskabet skal bestå af sognepræsten, den eller de lodsejere, der af sognedistriktets hartkorn ejer i det mindste 32 tønder, hvorved dog skov- og mølleskyld kun beregnes med det halve, samt bo i sognedistriktet, eller, hvis dette ikke er tilfældet, dog er villige til at indtræde i forstanderskabet, samt 4 til 9 mænd, der udvælges af de øvrige, i medhold af det følgende, dertil kvalificerede beboere i distriktet.

3) For at nogen skal kunne deltage i valget af sogneforstandere og vælges i denne egenskab, udkræves det, at han, foruden at have opnået 25 års alderen, må eje eller have i arve- eller livsfæste i det mindste 1 tønne hartkorn ager og eng eller 2 tønder skov- eller mølleskyld i sognedistriktet. Lige med disse anses og de, der som beneficiarier eller i øvrigt ifølge deres bestilling bruger embeds- eller tjenestejord af ovennævnte størrelse. Så skal og valgret og valgbarhed tilkomme dem, der i sognedistriktet ejer eller med en arvefæsterettighed, der er forbunden med ret til at sælge og pantsætte, besidde bygninger, som i overensstemmelse med forordningen 1. okt. 1802 er undergivet arealskat, til en assuranceværdi af 1000 rbd. sølv. Fremdeles skal og enhver, der ifølge tinglæst kontrakt har et avlsbrug i distriktet i forpagtning eller leje på 6 tønder hartkorn, hvortil og skovskyld kan regnes, men kun med sit halve beløb, ligeledes være valgberettiget og valgbar, dog kun, når hans forpagtning er gældende for den årrække, hvorfor valget sker. Heller ikke kan han udøve bemeldte rettigheder, dersom ejeren vil ved hjælp af hint bortforpagtede eller bortlejede hartkorn gøre samme rettigheder gældende, hvilket dog ikke skal finde anvendelse, når det er som besidder af det i paragraf 2 ommeldte kvantum hartkorn ejeren indtager sæde i forstanderskabet. Såfremt antallet af de ejendomme, der ifølge foranførte regler hjemler valgret og valgbarhed, ikke i det mindste er 4 gange så stort som det fulde antal af de pladser i forstanderskabet, som besættes ved valg, blive af de ejendomme, der kommer det oven bestemte hartkorn eller den foranførte bygningsværdi nærmest, så mange at medtage, at det ovennævnte tal derved udfyldes. Flere forskellige i en mands besiddelse værende ejendomme i samme sognedistrikt, hvoraf ingen hver for sig begrunder valgret eller valgbarhed, kunne lægges sammen for ved den sammenlagte værdi eller det sammenlagte hartkorn at begrunde disse rettigheder. Er de forskellige ejendomme af forskellig beskaffenhed, såsom ager og engs og skov- og mølleskylds hartkorn, eller hartkorn og assuranceværdi, så bliver hver af bemeldte ejendomme at ansætte efter sit forhold til det hartkorn eller den værdi, som til de forommeldte rettigheder udkræves.

6) Sogneforstanderne vælges på 6 år. Dog afgår af dem, der udvælges første gang efter at nærværende anordning er trådt i kraft, halvdelen efter 3 års forløb, hvorved i mangel af mindelig overenskomst lodtrækning gør udslag, men den anden halvdel først ved udgangen af det 6. år. Som følge heraf afgår siden stedse hvert 3. år det halve antal af de valgte sogneforstandere.

11) Så snart valget af sogneforstanderskabets medlemmer ifølge det foregående er fuldendt, og valgene, hvis noget mod dem har været at erindre, er berigtigede, har den ældste af de udvalgte at sammenkalde sogneforstanderskabet og foranstalte en formand valgt. Såfremt flere erholder lige mange stemmer, da stemmes der om på disse, men skulle på denne måde ingen pluralitet af stemmer fremkomme for noget medlem, da er den ældste af dem, der har lige mange stemmer, formand.

14) De forretninger i henseende til fattig- og skolevæsenet, som efter de nugældende anordninger påhviler fattig- og skolekommissionen, skulle herefter gå over til sogneforstanderskabet, hvoraf følger, at bemeldte kommissioner ville ophøre, så snart sogneforstanderskaberne er trådt i virksomhed. Derimod vil det fremdeles tilfalde sognepræsten imellem sogneforstanderskabets møder at varetage alt, hvad fattig- og skolevæsenet vedkommer, således som reglementet 5. juli 1803 og anordningen 29. juli 1814 har bestemt. Og skønt en anden, i overensstemmelse med paragraf 11, kan som formand have at lede forretningerne i forstanderskabets møder, har sognepræsten dog at foredrage fattig- og skolevæsenets sager i møderne, samt i fattig- og skolevæsenets protokoller at overføre, hvad der i den almindelige forhandlingsprotokol, bemeldte sager betræffende, måtte være indført, ligesom det og kan vedtages, at forhandlingerne desangående umiddelbart af ham indføres i fattig- og skoleprotokollerne, i hvilket tilfælde der i den almindelige forhandlingsprotokol blot derom gøres en almindelig bemærkning. I øvrigt bør og formanden foranstalte, at forstanderskabet vælger nogle af dets medlemmer til, som fattig- og skoleforstandere samt skolepatroner, at udføre de disse efter bemeldte anordninger påhvilende pligter, hvorhos dog de af dets medlemmer, der i et skoledistrikt besidder det i paragraf 2 nævnte hartkorn, uden videre valg er skolepatroner.

17) Fremdeles vil kongen, med hensyn til alle andre sognedistrikternes anliggender, indrømme sogneforstanderskaberne al den medvirkning som forholdenes natur tilsteder. Således vil sogneforstanderskabet i forbindelse med politimesteren have at drage omsorg for, at sognet er forsynet med de fornødne biveje, og at disse forsvarligt vedligeholdes, og, når omstændighederne fordrer det, grundforbedres. Når sogneforstanderskabet ikke kan blive enige med politimesteren om, hvilke biveje, der hører under offentlig forsorg, eller om måden, hvorpå en sådan vej bør anlægges, grundforbedres eller vedligeholdes, henhører sagen under amtsrådets afgørelse.

20) Sogneforstanderskaberne bør også ved de midler, der står til deres rådighed, søge at forhindre betleri og løsgænger, og derved understøtte sognefogderne i opfyldelsen af de disse påliggende pligter. Også i andre henseender bør sogneforstanderskabet på lige måde bidrage til at fremme og opretholde god politiorden.

21) Sogneforstanderskabet samles i almindelighed 6 gange årligt, nemlig i hver anden måned, og ellers så ofte formanden finder det fornødent, eller halvdelen af medlemmerne forlanger det, eller det af herredsfogden eller birkedommeren (paragraf 2) eller med hensyn til fattig- og skolevæsenets anliggender af præsten skriftligt begæres.

22) Når sogneforstanderskabet ikke kan tilvejebringe det fornødne lokale uden godtgørelse, og når møderne ikke skulle kunne berammes til sådanne tider, at skolestuerne dertil kunne anvendes, da må det mod en billig betaling leje passende lokale. De udgifter, som er fornødne såvel hertil som til anskaffelse af skrivematerialer, protokoller, til porto og budsendelse med videre derhenhørende, blive at ligne på sognedistriktet i forbindelse med andre kommunaludgifter. Over disse udgifter fører formanden regnskab.

Perioden efter 1867

Sogneråd afløste ved lov af 6. juli 1867, der trådte i kraft i 1868, sogneforstanderskab som betegnelse for ledelsen af en sognekommune. Det blev samtidig bestemt, at et landdistrikt, der hørte under en købstadskirke, men havde eget fattigvæsen, skulle have sit eget sogneråd. Som hidtil skulle sogne, der havde fælles fattigvæsen, være én sognekommune.

Den nye ordning for sognekommunerne betød også, at skolevæsenets administration og økonomiske forvaltning blev lagt over til sognerådene. Samtidig blev der nedsat en skolekommission, der skulle føre tilsyn med undervisningen. Her var sognepræsten fast medlem, mens kommissionens to øvrige medlemmer blev udpeget af sognerådet. Mindst ét af disse medlemmer skulle samtidig være medlem af sognerådet.

I 1908 blev reglerne for valget ændret, så både mænd og kvinder over 25 år havde valget til sognerådet. Hvis man skyldte i skat eller ikke have tilbagebetalt sin fattighjælp, havde man dog frem til 1933 stadig ikke valget.

Lederen af sognerådet var sognerådsformanden, der skulle vælges med absolut flertal i sognerådet. Formanden skulle indkalde til møder, føre forhandlingsprotokollen og sørge for, at sognerådets beslutninger blev ført ud i livet.

I 1920 fik Gentofte Sogneråd lov til at fungere på en måde, der mindede mere om styreformen i købstadskommunerne, og snart efter begyndte sognerådet i Gentofte Kommune at kalde sig kommunalbestyrelse og sognerådsformanden borgmester.

I de kommende år fik flere sognekommuner "Gentofte-status" med Lyngby-Tårnbæk Kommune som den første. I 1952 fulgte bl.a. Ballerup-Måløv, Birkerød, Brøndbyerne, Dragør, Farum, Gladsaxe, Glostrup, Herlev, Herstederne, Hvidovre, Høje-Tåstrup, Hørsholm, Rødovre, St. Magleby, Søllerød, Tårnby, Vallensbæk og Værløse kommuner.

Det var dog først med kommunalreformen 1. april 1970 at de sidste sogneråd forsvandt.